

İRAN SİYASETİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ: RAFSANCANI VE HATEMİ DÖNEMİ (1989-2005)

Baha Ahmet YILMAZ¹

ÖZET

İran kuruluşundan bu güne toplumsal ve siyasi hayatında oldukça değişken dönemler yaşamıştır. Ancak 1979 yılında yaşanan devrim süreci ve ardından sürecin İslami yönetimi konsolide süreci İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasına yol açmıştır. Devrimden bir süre sonra başlayan reform süreci ise İran İslam Cumhuriyeti'nde yeni tartışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde; devrimin kurucu aktörü olan Humeyni'nin sağ kolu ve ölümünün ardından kurulan sistemin temel aktörlerinden biri olan ve yeniden inşa komutanı olarak adlandırılan Rafsancani'nin, yükselişine sebep olan olaylar ve buna reaksiyonları analitik bir bakış açısıyla analiz edilmeye çalışılacaktır. Ardından iktidar döneminde büyük beklentileri ekonomik liberalizm temelinde çözmeye çalışması ve bu süreçte karşılaştığı sorunlar bağımlı ve bağımsız değişkenler özelinde başarı ve başarısızlıklarıyla ele alınacaktır. İkinci bölümde ise Humeyni'nin kültür devriminin en temel aktörlerinden olan ancak daha sonra reform hareketleri temelinde hem dini hem liberal öğeleri bünyesinde birleştirerek, ekonomik liberalizmden ziyade siyasal ve kültürel liberalizme odaklanan Hatemi dönemi ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise reform hareketinin başarıya ulaşamaması sorgulanmaya çalışılarak her iki lider özelinde bir karşılaştırma yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran, Rafsancani, Hatemi, İran İslam Cumhuriyeti.

A COMPARATIVE PERSPECTIVE TO IRAN POLITICS: RAFSANCHANI AND KHATEMI PERIOD (1989-2005)

ABSTRACT

Iran has experienced very volatile periods in its social and political life since its founding. However, the revolution in 1979 and the subsequent consolidation of Islamic management led to the establishment of the Islamic Republic of Iran. The reform process that started some time after the revolution led to the emergence of new discussions in the Islamic Republic of Iran. In this context, in the first part of the study; The events that led to the rise of Rafsanjani, who was the right-hand man of Khomeini, the founding actor of the revolution, and one of the main actors of the system established after his death, and was called the commander of reconstruction, and his reactions to it will be analyzed from an analytical perspective. Then, his attempt to solve the great expectations during his period of power on the basis of economic liberalism and the problems he encountered in this process will be discussed with his successes and failures in terms of dependent and independent variables. In the second part, the Khatami period, which was one of the main actors of Khomeini's cultural revolution but later focused on political and cultural liberalism rather than economic liberalism, by combining both religious and liberal elements on the basis of reform movements, will be discussed. In the conclusion section, a comparison will be made specifically for both leaders by trying to question the failure of the reform movement to succeed.

Keywords: Iran, Rafsanjani, Khatami, Islamic Republic of Iran.

GİRİŞ

İran halkı, uzun yıllar boyunca içeride Şah diktatöryalarına, dışarıda ise emperyalist devletlere karşı mücadele vermiş, bu mücadeleyi 1979 yılında bir devrim ile taçlandırmıştır. Daha milliyetçi eğilimde olanlar bu mücadelenin başlangıcını Musaddık'ın devrildiği 1953 yılına, daha sol eğilimde olanlar 1971 yılına, ulemaya yakın olanlar ise 1963 Beyaz devrimine

¹ Dr. Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı İletişim Araştırmaları Doktora Öğrencisi, bahaahmetx2@gmail.com, ORCID İD:0000-0001-5404-850X

dayandırırılar. Hangi tarih yazımını kullanırsak kullanalım, kendi içinde eşi benzeri görülmemiş bir bileşene sahip olan İran halkı kazandığı zaferin ardından büyük umutlar ile beklediği özgürlük ortamını çok geçmeden yeniden kaybetmiştir. Devrimden 2-3 yıl gibi kısa bir süre sonra İran, Humeyni etrafında birleşen mollaların baskı ile yönettiği, dünyadan izole edilmiş, basmakalıp tanımlamalara maruz kalmış bir ülkeye dönüşme sürecine girmiştir. Bu süreçte neredeyse tüm muhalif unsurları devre dışı bırakan İmam Humeyni, Irak ile yaşanan savaşı ütöpik dünyasında bir Şii İslam mücadelesine çevirmiş, bu uğurda 100.000'lerce insan hayatını kaybetmiş veya yaralanmıştır. Neticede İslam'ın Seküler içtihatlarını benimseyen ve Humeyni Şiizmine karşı gelen din adamları başta olmak üzere İran halkının bir bölümü özgürlük savaşından hiçbir zaman vazgeçmemiş ve damla damla da aksa kursaklarında bırakılan mücadelelerine devam etmiştir.

Bu noktadan hareketle, 1989-2005 arası dönemde İran toplumsal yapısının karakteristik özellikleri ve siyasi kültürü ile beraber ele alınacak olan reform hareketinin analizi, çalışmamızın ana eksenini oluşturmaktadır. Humeyni geleneğinden gelmesine rağmen reform söylemlerinden dolayı halkın umut kaynağı olan Rafsancani ve Hatemi hareketi her ne kadar literatürde çoğunlukla bir bütün olarak ele alınsalar da politik anlamda keskin farklara sahiptirler. Bu nedenle ayrı ayrı başlıklarda analiz edilmeye çalışılarak, birleştikleri ve ayrıştıkları noktalar özelinde karşılaştırılacaklardır.

Çalışmanın ilk bölümünde; Humeyni'nin sağ kolu ve ölümünün ardından kurulan sistemin temel aktörlerinden biri olan ve yeniden inşa komutanı olarak adlandırılan Rafsancani'nin, yükselişine sebep olan olaylar ve buna reaksiyonları analitik bir bakış açısıyla analiz edilmeye çalışılacaktır. Ardından iktidar döneminde büyük beklentileri ekonomik liberalizm temelinde çözmeye çalışması ve bu süreçte karşılaştığı sorunlar bağımlı ve bağımsız değişkenler özelinde başarı ve başarısızlıklarıyla ele alınacaktır. İkinci bölümde ise Humeyni'nin kültür devriminin en temel aktörlerinden olan ancak daha sonra reform hareketleri temelinde hem dini hem liberal öğeleri bünyesinde birleştirerek, ekonomik liberalizmden ziyade siyasal ve kültürel liberalizme odaklanan Hatemi dönemi ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise reform hareketinin başarıya ulaşamaması sorgulanmaya çalışılarak her iki lider özelinde bir karşılaştırma yapılacaktır.

1. DEVRİMCİ COŞKUDAN, DEVRİMCİ AKIL ÇAĞINA: RAFSANCANI VE YENİDEN İNŞA DÖNEMİ

İran İslam Cumhuriyetinin konsolidasyonu (yerleşiklik kazanması) sürecinde, dönüm noktalarından biri olan Başbakan Beni Sadr'ın görevden alınmasıyla birlikte Sovyetler Birliği çizgisindeki Tudeh Partisi ve Marksist çizgide daha radikal bir anlayışa sahip Fedai örgütünde meydana gelen bölünmeler İslam Cumhuriyetine en ağır muhalefetin Halkın Mücahitleri² kanadından gelmesine yol açmıştır. Beni Sadr'ın gidişiyle birlikte İslami Cumhuriyet Partisi'nin (ICP) en önemli simalarının parti genel merkezine yerleştirilen bir bomba ile ölümüne sebep olan Halkın Mücahitleri örgütü, çok geçmeden 30 Ağustos tarihinde terörizm tehdidinde yönelik tartışmaların yapıldığı Milli Güvenlik Konseyi toplantısına da bir saldırı düzenleyerek emniyet genel müdürü ve yeni Cumhurbaşkanı Recai'yi öldürdü (Axworthy,2020:282-284). Bombalama ve suikast eylemleri rejimin üst düzey bürokratlarının ve devrimin ağır taşlarının neredeyse tamamını silip süpürerek, o güne kadar adı pek duyulmasa da şu veya bu nedenle saldırılardan sağ kalarak yaşayan şehitler olarak adlandırılan Ali Ekber Haşimi Rafsancani ve Ali Hamaney gibi isimlerin ön plana çıkmasına yol açmıştır.

Halkın Mücahitleri örgütünü münafık (iki yüzlü) ilan eden Humeyni'nin Irak ile dışarıda muhalefet ile içeride verdiği savaş ülkede korku ve belirsizlik ortamının en üst seviyelere çıkmasına sebep olmuştur. 1981 yazından itibaren devrim ile birlikte gelen nefes alma dönemi belki de pek çok kişinin tahmin edemeyeceği şekilde sona ererek liberal veya sosyalist fikirler ile birlikte farklı İslami anlayışlarında tasfiye edileceği bir döneme girilmesine yol açtı. Uzlaşma zorunluluğunun yavaş yavaş ortadan kalktığı bu dönemde Humeyni'ye en yakın isimlerden biri olan Ali Hamaney Cumhurbaşkanlığına seçilirken Rafsancani'nin devrimci coşkunun canlı tutulmasında ve siyasi çoğulculuğun sona erdirilmesinde önemli bir araç olarak kullanılan Irak-İran savaşının gidişatına ve koordinasyonuna yoğunlaşması sağlandı (Atacan,2004:172). Bu süreçte başlatılmasına karar verilen şafak operasyonları dikkatleri savaş sahasına çevirdiyse de Meclis Başkanı Rafsancani'nin ideolojik bir sarhoşluk ile "Fecr Harekâtı savaşı bitirmeye yönelik nihai bir hamledir ve bölgenin nihai kaderini belirleyecektir" şeklinde sarf ettiği sözler operasyonun başarısızlık ile sonuçlanmasını ve bin İran askerinin esir düşmesini engelleyemedi. Ardından kararlı bir şekilde Fecr operasyonlarının devam edeceğini ilan edilmesi kararı, içeride Tudeh Partisinin resmen yasaklanmasıyla birlikte işletilen bir süreci de beraberinde getirdi (Axworthy,2020:293-294). Siyasi muhalefetin tasfiye edilmesi ve Montazeri'nin Uzmanlar Heyeti tarafından resmen Humeyni'nin halefi olarak onaylanmasının ardından ICP içinde meydana gelen iç anlaşmazlıklar, dışarıda verilen mücadeleyi görmezden

² 1965 yılında Cephe-i Milli hareketinin içinden doğan Özgürlük Hareketinden ayrılarak daha radikal bir vizyon edinen Halkın Mücahitleri örgütü Ali Şeriatî'den İslamcı, Sosyalist ve Milliyetçi birçok bileşeni bünyesinde barındıran bir harekettir. Bkz.: (Abrahamian, 1982:480-496).

gelir bir tavır ile birleşerek kitlelerin partiye karşı hayal kırıklığına uğramasına yol açtı. Nihayetinde Rafsancani ve Hamaney 1987 yılında Humeyni'ye bu yönde bir rapor sundu ve Humeyni'de bu iki ismin tavsiyelerine uyararak partiyi feshetti (Abrahamian,2002:124).

1.1. Velayet-i Fakih Anlayışından Velayet-i Mutlak Doktrinine

ICP'nin feshedilmesine yönelik birçok spekülasyon olmakla birlikte asıl sebebinin Humeyni'nin ölmeden önce kurduğu sisteme çekeceği son ayarın ilk adımları olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar siyasi çoğulculuk yok edildiyse de bu sefer Humeyni'nin kendi takımı içinde tartışmalar baş göstermiş ve bu adım Humeyni'nin sisteme yeniden çeki düzen verecek dönüşümün temel adımı olarak tasarlanmıştır. Ardından bu bağlamda velayet-e mutlak doktrinin ilk temellerini attığı konuşması, o ölene kadar çok daha ürkütücü bağlamda etkisini göstermiştir (Axworthy,2020:339).

Allah'ın Peygamber'inin mutlak velayetinin (velayet-e mutlak) bir parçası olarak hükümet İslam'ın başlıca buyruklarından birisidir ve diğer tüm ikincil önemdeki buyrukların, hatta namazın orucun ve haccın üstündedir. Bu niteliği haiz bir hükümet, şayet insanlara kılavuzluk eden herhangi bir şer'i İslam ülkesinin çıkarlarıyla çelişiyorsa, onu tek taraflı olarak yürürlükten kaldırmaya yetkilidir (Axworthy,2020:342).

İran'da yeni bir dönemi başlatacak olan ateşkes kararının alınmasının arkasındaki en önemli figür Sepah ile düzenli ordu arasındaki koordinasyonu sağlayan Savunma Yüksek Konseyi Sözcüsü ve Meclis Başkanı Rafsancani'den başkası değildir (Adelkah,2015:146). Her ne kadar 1988 yılında savaşın sona ermesinin ardından verdiği röportajda kendisinin en başından savaşın devamına karşı olduğunu söylese de bu "başarının babası çoktur başarısızlık ise yetimdir" sözünün Rafsancani'de hayat bulmasından başka bir anlam taşımamaktadır. Zira daha önce de belirtildiği gibi Fecr operasyonlarına verdiği destek bunun en açık göstergedir. Yine de ilerleyen süreçte başrolünde yer aldığı ve bu operasyonların devamı olan Kerbela-4 operasyonunda yaşanan ağır kayıpların ardından Rafsancani'nin savaşa yönelik tutumunun değişmeye başladığını ve savaşa son verilmesinin gerekliliğine inanmaya başladığını söylemekte yanlıs olmayacaktır.

Halepçe katliamı, ABD'nin Irak'a olan desteğini arttırması ve son İran saldırılarında elde edilen vahim sonuçlar Rafsancani'nin savaşa yönelik değişen tutumunu Humeyni ile paylaşmasına sebep oldu. Ardından Humeyni başkomutanlık sorumluluğunu Rafsancani'ye devredip, savaştaki durumun değerlendirmesini yapması ve Sepah ile diğer silahlı güçlerin düzenlediği operasyonların durumuna yönelik yeni adımlar atması talimatını verdi. Nitekim

cepheyi ziyaret ederek Sepah komutanı Muhsin Rızai ile görüşen Rafsancani, gerek Sepah'ın ilk yıllardaki coşkusunun yerini moral bozukluğuna bırakması gerekse istenilen teçhizatın karşılanma olanağına olmadığı sonucuna vararak durumu bir mektup ile Humeyni'ye bildirdi. Ardından yüz yüze yapılan görüşmelerde mektup uzun uzadıya tartışıldıktan sonra Humeyni savaşı sonlandırmayı kabul etmenin kendisi için zehir içmekten beter olduğunu fakat yüce Allah için, onu memnun etmek için bu zehir dolu kadehi içeceğini belirterek Rafsancani'ye ülkedeki karar vericileri bir araya toplayıp ateşkesi kabul etme kararına destek vermeye ikna etmesi gerektiğini söyledi. Ardından bir dizi görüşmenin ardından ateşkes metni BM'ye ulaştırıldı (Axworthy,2020:345). Ancak Saddam 8 yıldır ağır borçlanma içine girdiği bu savaştan pay almadan savaşı bitirmemeye kararlıydı. Nihayetinde 22 Temmuz'da güneyden kuzeye tüm cephe hattı boyunca bir saldırı başlatıldı. Bu saldırılardan en önemlisi ise 26 Temmuz'da Halkın Mücahitlerinden oluşan 7000 kişilik saldırı oldu. İlk etapta Irak'ın ciddi ölçüde sağladığı hava desteğinin de yardımıyla ilerleyen birliklerin ilerlemesi kara kuvvetleriyle durdurulduktan sonra savaş uçaklarıyla vurulmasına yol açtı (Dabashi,2008:186). Böylece Saddam oynadığı son kumarı da kaybettiye de Humeyni nezdinde bu saldırı, ölmeden önce içeride yapacağı katliamın yalnızca ön gösterimiydi.

1988 yılına gelindiğinde İran'da Evin ve Gohar Deşt kendi çocuklarını yiyen devrimin cezaevleri olarak adlandırılmaktaydı. Çoğu orta sınıf liberal anne babanın radikal evlatları olan 20-30 yaşındaki gençler, 1981 yılından itibaren kültür devrimi başta olmak üzere çeşitli bahanelerle İCP'ye muhalif olmalarının cezasını türlü işkencelere maruz bırakılarak çekmekteydiler.³ Irak'ta yaşayan Halkın Mücahitlerinin saldırısına sinirlenen Humeyni kurunun yanında yaşı da yakmayı ihmal etmedi ve ölümüne az bir süre kala kendine yakışır bir katliam ile vedasını süsledi. 28 Temmuz'da bir kararname çıkararak Allah'a savaş açtıkları için ülkenin bütün cezaevlerinde bulunan, münafıkları (Halkın Mücahitleri) desteklemeye devam edenlerin idam cezasına mahkûm edilmesine karar verdi. Nihayet yeni velayet-i mutlak doktrini ilk meyvesini vermişti, 5000 civarında kişi infaz edildi ve toplu mezarlara gömüldü (Axworth,2020:356-357). İmam (Humeyni), rehine krizini kullandığı gibi bu katliamları da liderler arasında bir suç ortaklığı yaratmak, velayet-i mutlak şeklinde yenilenmiş radikalizmini güçlendirmek ve bağlılığı az olanları elemek için kullanmıştı.

1.2. İdeolojik Yaklaşımdan Pragmatist Yaklaşım: “Onarım Cihadı”

³ 1981-1986 yılları arasında infaz edilen 8000 mahkûmun 6.500'ünün Halkın Mücahitlerinden olmuş olması bunun en açık göstergesidir. Bkz.: (Abrahamian, 2002:106-109).

1989 yılına gelindiğinde İran siyasi manzarasının ICP'nin kapatılması, velayet-i mutlak doktrininin yüzünü acı bir şekilde göstermesi ve bunu güçlendirmek için Düzenin Yararını Teşkil Konseyinin (DYTK) kurulması gibi olaylardan dolayı büyük oranda değiştiğini söylemek mümkündür. Son değişiklik ise, devrimin onuncu yılı sebebiyle İran'ın önde gelen bazı isimlere düşüncelerinin sorulmasıyla yaşandı. Rafsancani, savaşın patlak vermesine engel olurum sözleriyle ideolojik yaklaşımından yavaş yavaş uzaklaştığının sinyallerini verdiyse de esas eleştiri Humeyni'nin fiiliyatta hala halefi olarak görünen Montazeri'den geldi. Montazeri, devrimin başında hüküm süren birlik ve adanmışlığa ne olduğunu sorgulayarak hataların muhasebesinin yapılmasını ve bunlardan dolayı tövbe edilmesi gerektiğini savundu (Hunter,1992:59). Bu belki de ulemanın büyük bir kısmı dahil çoğu İranlıların aklında olan şeydi ancak onlar Humeyni'nin zehir dolu kadehinin acı tadını tatmaya devam etmeyi seçmekteydiler. Nihayetinde Humeyni yerine teslim edecek iki yeni halefi olan Ali Hamaney ve Rafsancani ile 26 Mart'ta düzenlendiği Uzmanlar Heyeti oturumunda meseleyi tartıştıktan sonra Montazeri'ye öfkeli bir mektup yazarak kendisinin ardından devletin meşru lideri olmaya artık uygun olmadığını bildirdi (Hunter,1992:61).

Humeyni'nin yeni bir halef bulma zorunluluğu, Cumhurbaşkanı'nın, Başbakanın rollerine dair belirsizlikler Humeyni'nin ağır derecede kalp ve kanser hastalığı ile boğuşması ile birleşince çözülmesi gereken en acil konu olarak görüldü ve 24 Nisan 1989'da Anayasayı Değiştirme Konseyi oluşturularak, üyeleri atandı. Bu konseyin en önemli görevlerinden biri de Humeyni'nin kendisinden sonra lider olarak seçtiği kişinin bir merce olmayan Hamaney olması dolayısıyla ona uydurulmasıydı. Humeyni 3 Haziran'da öldüğünde konsey henüz işlerini bitirmemiş olmasına rağmen iktidara bir an önce sarılan egemen grup 4 Haziran'da Uzmanlar Heyetini alelacele toplatarak bir merce olmamasına rağmen Hamaney'i yeni rehber olarak seçti ve Başbakanlık makamını kaldırarak Cumhurbaşkanlığının yetkilerini genişletti (Axworthy,2020:379). Heyetin başında olan ve Cumhurbaşkanı olmasına kesin gözüyle bakılan Rafsancani'nin burada önemli bir rol oynadığı aşıkardır. 28 Temmuz'da gerçekleşen seçimde kullanılan 16.5 oyun 15.5 milyonunu alan Rafsancani İran'ın gelmiş geçmiş en geniş yetkilere sahip Cumhurbaşkanı seçilmeyi başardı (Khosrokhavar, Roy,2018:31).

Humeyni'nin kendi yaşamında kişisel karizmasıyla kazandığı otoriteyi velayet-i mutlak doktrini vasıtasıyla Rafsancani ve Hamaney'e aktarmasında özellikle Rafsancani'nin siyasi zekasının etkisi oldukça fazladır. Kimi kaynaklarda Humeyni'nin ölümü ile gelen dönem bir Thermidor hatta daha da ileri gidilerek İkinci Cumhuriyet olarak adlandırılırsa da bu adlandırmalar birçok önemli hususun ıskalanmasının bir sonucudur. Nitekim Rafsancani en

başından beri siyasi hizipler arasında bir denge sağlanmasında ve savaşın idaresinde belirleyici bir figür olarak Meclis Başkanlığı ve Savunma Yüksek Konseyi sözcüsü görevlerini yerine getirirken Humeyni'nin altında güç ve hakimiyete ulaşma çabası içinde Hamaney'in rehber konumuna yükselmesini Hamaney'den daha fazla desteklemiştir (Axworthy,2020:385). Bu durum bir Thermidor dan çok klasik bir Makyavelist hamle şeklinde okumak daha doğru bir analiz olacaktır.

Dini referanslarının zayıflığı ile kötürüm bırakıp sembolik bir lider haline getirdiği Hamaney'e karşı gerçek karar alma gücünü büyük ölçüde Cumhurbaşkanı olarak kendisinde toplayan Rafsancani, devrimci akıl çağına geçtiğinin sinyallerini daha en başından vermeye başladı. Humeyni'nin 1979'da söylediği "Ekonomi aptalların ve eşeklerin işidir, halkımız İslam için devrim yaptı kavun yemek için değil" söyleminin aksine Rafsancani daha az ideolojik ve daha çok pragmatist bir yaklaşım ile savaşın yıkımlarının onarılacağı endüstriyel bir ekonomi kurarak yaşam standartlarını yükseltme hedefinde olduğunu vurgulamıştır (Çakır, Oğuz, 2000:49-51). Onarım Cihadı (Cihanı Sazandegi) adını verdiği hareketinin ilk adımı olan beş yıllık kalkınma planı temelinde bir yanılla Mostazafan⁴ tarafından yürütülmekte olan birçok fabrikanın özelleştirilmesine dair düzenlemelere diğer yanılla ise devlet mülkiyetindeki toprakların özel sektöre açılmasına ve alt yapının iyileştirilmesine dayanmaktaydı. Ekonominin liberalleşmesinin ilk adımı olarak görülen bu politikaların gerçekleşmesi için gerekli olan şey ise yatırımdı ancak Humeyni'nin, kavun yemek olarak algıladığı ekonomiyi pekte umursamadan devam ettirdiği katliamları nihayetinde Rushdie⁵ meselesinin de etkisiyle İran'ın yalnızlığına yalnızlık katarak birçok yatırımcıya İran'ın kapılarını kapatmıştı. Tamda bu sebeple "Açık Kapı" politikası izlemeye karar veren Rafsancani, ilk olarak bu yatırımların yapılabilmesi için meclisi borçlanmaya ikna etti ve İran'ın uluslararası ticaretini, dış politikasını ve bir ölçüde de ülke içindeki kültür politikasını daha açık hale getirmeye karar verdi. Bu bağlamda Körfez Arap Ülkeleri İş birliği Konseyi üyesi ülkelere yönelik bir uzlaşma siyaseti izleyerek Irak'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgalini kınadı. Ardından pragmatizmini 1991 Aralık'ında yaptığı bir konuşma ile taçlandırdı:

Şu an İslam Cumhuriyeti başka her şeyden çok ihtiyatlı bir siyasete ihtiyaç duyuyor. Hem iç hem de dış politikada fanatikçe laflara değil ihtiyatlı bir siyasete ihtiyacımız var.

⁴ Önceki adı (Ezilenler Vakfı) daha sonra Canbazan (kelime anlamı hayatını tehlikeye atan) olan vakıf, İran'ın en önde gelen vakıflarından biridir.

⁵ Rushdie meselesine ilişkin detaylar için Bkz.: (Axworthy, 2020: 373-374).

Hayatta karşılığı olmayan sloganlar atarak, gerçekleştiremeyeceğimiz şeyler söyleyerek yok yere insanları korkutmaya ve kendi ayağımıza sıkmamıza gerek yok.

Ardından Lübnan'da Hizbullah ve ABD arasında yaşanan rehine sorununun çözülmesinde İran'ın yardımını umut verici temasların gerçekleşmesine yol açtı ve ekonomik bir enkaz devralan Rafsancani, 1993 yılına kadar görece başarılı bir grafik çizdi. 1989 yılında resmi rakamlara göre %14 olan işsizlik 1993 yılına gelindiğinde %11'e düştü ve büyüme oranı 1990-1993 yıllarında ortalama %8 arttı. Liberal bir bakış açısının sonucu olarak Özel (Azad) okullarında desteklenmesi eğitim alanında da bazı başarıları beraberinde getirdi (Khosrokhavar, Roy,2018:36).

1993 yılına gelindiğinde ise Çöl Fırtınası Harekâtı ile düşmeye başlayan petrolün varili %50 daha değer kaybederek 14 dolara indi. Rantiye bir ekonomiye sahip İran için bunun sonuçları oldukça kötü oldu ve bu döneme kadar gerçekleştirilen belli başlı ekonomik başarılar yerini yüksek enflasyona bıraktı. Rafsancani 1992 yılında Anayasa Koruyucular Konseyinin veto yetkisini kullanarak meclisteki sol eğilimli vekilleri bertaraf etmeyi başarmıştı ancak beklediğinin aksine meclis reformcu değil tutucu sağın kontrolüne geçmişti. Bu da 1994 yılında meclis tarafından kabul edilen özelleştirilecek yerlerin yalnızca savaşa katılmış eski askerler (Canbazanlar) ve Besiciler tarafından alınmasını öngören kanun tasarısının kabul edilmesiyle sonuçlandı (Atacan, 2004:44-45). Böylelikle özelleştirmeler de sembolik bir hal aldı çünkü başta Mostazafan'ın 800'e yakın fabrika veya binanın dış yatırımcılara açılarak özelleştirileceği ve bunun yeniden inşa sürecinin en temel taşı olacağı düşünülmüştü. Çıkarılan kanun ile para ülke içerisinde bir cepten çıkarılıp ötekine koyulmuş olacaktı. Neticede Rafsancani 1993 yılında yeniden seçildiyse de ekonomik kriz katlanarak arttı ve Hamaney Rafsancani'ye bir mektup yazarak yoksulluk içindeki kitlelerin zor durumuna daha fazla ilgi göstermeye ve ülkenin dış finansman kaynaklarını azaltmaya çağırdı (Baktiari,2005:149). Bu çok kısa bir süre önce yabancı yatırımcının önünü açmak için şirketler %45'e kadar yabancı sahipliğine izin veren bir mevzuat değişikliğini meclisten geçirmeye çalışan Rafsancani'nin meclisteki tutucu kanadın şiddetli muhalefet duvarının ardından Hamaney'e de çarptığının göstergesidir.

Bu durum bir yandan ikili arasında iplerin gerilmesine neden olurken bir yandan da Rafsancani'nin tutucu kanada karşı 1989'da kabinesinde topladığı ekonomik, toplumsal ve kültürel özgürleşmeyi savunan ve büyük çoğunluğunu teknokratların oluşturduğu 16 kişilik grubun (G-6 veya Onarım Hizmetkarları olarak da adlandırılan) Yeniden Onarım Partisini kurmasına ve beşinci meclis seçimlerinden önce Onarım Hizmetkarları adıyla bildiri yayınlamalarına destek vermesine neden oldu (Çakır, Oğuz,2000:49). Aynı yıl ABD'nin 1996

yılında Suudi Arabistan'da gerçekleştirilen ve on dokuz ABD askerinin öldürüldüğü El-Huber kuleleri saldırısından İran ve Lübnan'ı sorumlu tutmasının ardından İran/Libya Yaptırımlar Yasasını (ILSA) uygulamaya sokması, İran'ın Batı'daki haydut devlet imajının güçlenmesine Rafsancani'nin can çekişen yabancı yatırım planlarının ölmesine sebep olmuştur (Akyıldız,2009:61).

“Onarım Cihadı” adı altında başlatılan ve daha fazla liberalleşme yoluyla, ülkeyi yeniden inşa edeceği büyüyen bir ekonomi söylemleriyle özdeşleşen Rafsancani'nin görev süresinin sonuna yaklaşırken başarısız olduğu ortadaydı. Üstelik imajı da ciddi şekilde sarsılmıştı; yeniden inşa komutanı kalkınma hamlesinde ancak vasat bir ilerleme sağlayabilmiş, savaş sonrasında ekonomik faaliyetlerin restorasyonu çabası inşaat patlamasında ve mülk spekülasyonlarında nefesini tüketmişti. Kimileri onun 1960'lar öncesindeki büyük toprak sahiplerinin yerine Bazarilerden ve rejim asalaklarından oluşan yeni bir elit zümre oluşturduğunu bu sebeple de Cumhurbaşkanlığından İmparatorluk Başkanlığına hatta Şahlığa çevirdiğini söylemekteydi. Tam da bu doğrultuda Rafsancani'nin ve ailesinin servetine ilişkin halk arasında anlatılan fıkralar Rafsancani'nin halk nezdindeki imajını gözler önüne sermektedir.

Geçen akşam birkaç arkadaş bizim evin oradaydık. Arkadaşlarımdan birinin anlattığı fıkrayı sana da anlatmam gerek; Rafsancani'den Devrim'den önceki ve sonraki mali durumu hakkında bilgi vermesi istenince şöyle cevap vermiş: “Devrim'den önce Refsencan'ın merkezinde bir parça arazim vardı... Şimdi ise Refsencan kenti sahip olduğum toprakların ortasında (bir toprak parçası olarak) kalıyor (Alavi, 2005:149).

Ancak burada tüm sorumluluğu Rafsancani'ye yüklemekte fazlasıyla Ortodoks eleştirel bir tavır olacaktır. Zira Rafsancani'nin Onarım Cihadının önündeki en büyük iki engel olan Vakıflar ve Bazariler amacından saparak devrim seçkinleri tarafından rüşvetin hat safhaya ulaştığı bir rant merkezine, mali birer holdinglere çevrilmişlerdir. Devrimin ardından ekonominin %40'ını elinde bulundurarak rehberine bağlı olarak çalışan Vakıflar vergiden de muaf tutulmaktaydı. İçerideki tüm bu çürümeye rağmen Rafsancani döneminde belli alanlarda gözle görülür gelişmeler de yaşanmış, köylerin %85'ine su ve elektrik götürülmüş okur-yazar oranı %80'e kadar artmış ve kadınların daha geniş ölçekte iş hayatına katılımı sağlanmıştır (Göle,2000:72). Bütün bunların ötesinde materyal anlamda yaşanan gelişmeler Rafsancani İran'ın da inşa edilmeye çalışılan ekonomik reformların ötesinde siyasi ve kültürel reformcu hareketin mücadelesini başlatan yeni bir isime kapı aralamıştır: Mohammed Hatemi.

2. MEDENİYETLER ÇATIŞMASINDAN MEDENİYETLER DİYALOĞUNA: HATEMİ VE REFORM

1992 yılında faaliyetlerini askıya alan MRM (Militan Din Adamları Birliği) grubu, 1997 seçimleriyle birlikte faaliyetlerine yeniden başlama kararı alarak Musavi'yi aday olmaya çağırdıysa da Hamaney ile geçmişte yaşanan çatışmalarından dolayı Musavi bu teklifi reddetti. Ardından MRM'nin kurucularından olan ve daha önce liberal unsurları çok fazla öne çıkardığı gerekçesiyle İslami Rehberlik Bakanlığından uzaklaştırılan Hatemi, G-6 (Onarım Hizmetkarları)⁶28 grubunun da desteğini alarak resmen aday olduğunu açıkladı (Çakır,Oğuz,2000:68). Rafsancani geleneğinden gelen modern sağ Onarımcılarının ve sol ittifak yanlılarının aday olan Hatemi'nin sivil toplum platformuna verdiği destek, ilk kez "milli egemenlik" kavramından bahsetmesi ile birlikte insan hakları, azınlık hakları (o zamana kadar hiç görülmemiş şekilde) kadın hakları, sosyal adalet ve gerçek demokrasinin rolünün artırılması gerektiğini savunması İslam Cumhuriyetine değil onun teokratik yapısına karşı kendine özgü bir biçimde demokratik unsurları da içeren yeni bir model arayışı olarak okunmaktaydı (Oğuz, 2001:36-37). Nitekim 1979 devrimi bunlara duyulan özlem çerçevesinde şekillenmişti. Aynı zamanda bir seyyid olarak güçlü dini referanslara sahip olan Hatemi, bu yönüyle gelenekçilerin saldırılarından da kolayca sıyrılıyordu. Bütün ülkeyi gezip, rejim siyasetçilerinin yıllardır konuşma zahmetine girmediği gençlerle, öğrencilerle, Kürtlerle, Araplarla ve en önemlisi kadınlarla konuşan Hatemi, eğitilmiş, ılımlı ve reformist olmasının yanında sakince gülümsemesiyle oldukça büyük bir desteği arkasına almaya devam etti (Oğuz, 2001:41). Bunun belki de en önemli sebebi İranlıların bizzat öyle olmak veya ülkelerinin öyle olmasını istemeleriydi. Seçimlerden önceki birkaç günde heyecan iyice artmış, seçime müdahale edileceğine dair endişeler şiddetlenmişti ki Rafsancani'de yönünü Hatemi'ye doğru çevirdi ve 19 Mayıs'ta önemli bir konuşma yaparak "Benim bildiğim en kötü suç seçmen iradesiyle oynamaktır; affı olmayan bir günahdır bu" şeklinde bir açıklama yaptı. Rafsancani'nin eski danışmanına verdiği bu destek kimilerine göre Hamaney'e verdiği bir cevap, kimilerine göre ise Rafsancani'nin yeniden inşa politikasının önüne defalarca kez taş koyan tutucu sağa yönelik bir öfkenin yansımasıydı. Sebebi ne olursa olsun Hamaney, bu günahı işlemekten imtina etti ve Hatemi yüzde seksen gibi yüksek bir katılım ile gerçekleştiren

⁶ Hatemi'nin seçilmesinde en büyük destek eski Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin ekibindeki teknokratların 1996 yılında oluşturduğu G-6 (Altılar) grubundan gelmiştir. Nitekim sonrasında G-6 grubun içinde yer alan Karbaşi, Abdullah Nuri ve Ataullah Mohacerani Hatemi'nin kabinesinde önemli görevlere gelerek, tutucu kesimin hedefi haline gelecektir.

seçimlerden yüzde yetmiş bir oy oranına ulaşarak zaferle ve reform planlarına halk tarafından verilmiş çok büyük bir yetkiyle çıktı (Atacan,2004:57).

2.1. Reform ile Gelen Bahar: Birleştirici Bir Aktör Olarak Hatemi

Hatemi döneminin iç dinamiklerini, reform hareketin özgünlüğünü ve belki de başarısızlığının sebeplerini anlamak için ilk olarak çarpıcı ölçüde dini bir karaktere sahip olan bu reformcu hareketi ve şu veya bu sebeplerle bu harekete destek veren isimleri tanımlamak yerinde olacaktır. Dini siyasetten çıkarmak gibi bir amacın ötesinde din ve siyasetin mevcut sistemde ki işleyişini eleştiren ve böylece hareketin içine dahil olan Abdülkerim Sürüş, Mohammed Şebesteri, Muhsin Kadivar ve bizzat Hatemi gibi şahsiyetler daha önce Humeyni'nin en sadık askerleri olarak rejimin konsolidasyonu sürecinde önemli rollere sahiptiler. Örneğin reform hareketinin içinde yer alan Sürüş, kültür devrimi adı verilen tasfiye sürecinde üniversitelerin temizlenmesinden sorumlu organda görev yapmıştır. Ancak daha sonra rejimin tutucu unsurlarını ve sisteme yönelik eleştirilerini yüksek sesle dile getirmeye başlamış ve Mehdi Bezirgân gibi şahsiyetlerin izinden giderek ısrarla İslam'ın yeni koşullara uygulanması ihtiyacını vurgulamaya başlamıştır. Ona göre şariat, doğa ve bilim anlayışından bağımsız değildi ancak din adamları sınıfının çoğu son derece gelenekçi bir zihinsel yapıya sahipti ve diğer bilgi kaynaklarına yeteri kadar açık değildi. Gereklili olan şey, ideolojik bir İslam formu değil açıklık ve demokratik kurumların sağladığı eşit tartışma ortamında akıl temeli üzerine yürütülecek bir yoldu (Aktaş,2004:164-165). İslami Cumhuriyette dinin siyaset tarafından kirletildiğini gördükçe buna engel olunması için din ve siyasetin birbirinden kesin bir şekilde ayrılmasından yana tavır aldı. Diğer yandan Şebesteri de "sürekli içtihad"⁷ı savunarak İslam'ın hızlı değişen dünyada bütün cephelerde yeni içtihatlarla ihtiyaç duyduğuna inanmaktaydı. Bu da yalnızca özgür ve demokratik bir toplum ile mümkün olabilirdi çünkü yalnızca özgür seçim insanlığın Allah'a karşı sorumluluklarını tam olarak yerine getirmesini sağlayabilirdi. Kadivar da yine yazılarında dikkatli bir dil kullanmakla beraber Birleşmiş Milletler sözleşmesinde ifade edildiği haliyle insan haklarının kararlı bir savunucusuydu. Şebesteri ile beraber kadın haklarına da büyük önem veren Kadivar düşüncelerini şu şekilde özetlemektedir:

İnanç ve din özgürlüğü ile cinsler arası eşitlik Kur'an ile tamamen uyumludur ve onun gereğidir. Dinden dönmenin ölüm ile cezalandırılması kabul edilemez çünkü İslam ile demokrasi arasında bir uyum vardır. Velayet-e fakih kurumu İslam'ın zorunlu bir unsuru veya

⁷ İchtihad, kutsal metinlerin akıl yoluyla yorumlanıp pratik sorunlara uygulanması anlamına gelmektedir.

mantıksal bir sonucu olmadığı gibi, fıkıhın ve içtihat biliminin yanlış bir sonucunu dayanmaktadır. Veli (velayet edecek kişi) seçimle gelmeli ve yine seçimle gelmiş diğer yetkili organların denetimi altında olmalıdır. (Kadivar Montazeri ve Irak'taki Beni Sadr ile benzerlik taşıyan bu görüşe velayet-e intihabi-ye mokayyide adını vermektedir) (Axworthy,2020:415).

Reformcu düşünce hareketinin, Şeriatî ve Humeyni gibi eski düşünürlerin açtığı yoldan ilerleyerek, sosyal bakımdan yalnızca bazı kesimlerin çıkarlarına hizmet eden yapıya karşı İslam'ın özgürlük, temsili hükümet ve insan haklarıyla uyumlu hale getirilmesi amacıyla ulemanın taşlaşmış, eski Safevî Şiiiliğine saldırdığı söylenebilir. Her ne kadar bu isimler düşüncelerinden dolayı İslami Cumhuriyette şu ya da bu şekilde bedel ödemişler de düşünceleri ile birlikte gerek 1997 yılının reform hareketinde gerekse günümüz İran'ın da yaşanan düşünsel tartışmaların ayrılmaz bir parçası olmuşlardır. Hatemi'nin reform hareketinin tuhaf bileşenlerinden biri de İran'ın ilk kadın Cumhurbaşkanı Yardımcısı olacak olan, ABD'li rehinelere Cırtlak Mary adını taktığı Masome Ebtegar'dı. Bir blog yazarı durumu şu şekilde özetlemiştir;

“Komik olan şu anki hükümette yer alan çok sayıda tutucu reformcumuz bu günlerde rejime karşı duran herkesin kendileri gibi olduğunu demeye getiriyor ve konuşmalarında özgürlüğü ve reformu desteklediklerini söylüyor, oysa biz bu insanlardan bazılarının istifa ettiğinde Montazeri'ye saf budala dediklerini unutmadık.” (Alavi,2005:107).

Dolayısıyla bir kısım reformcular oportünizm ve güvenilmezlik kuşkusuyla lekelenmiş haldeydiler. Kimilerine göre tüm bu eğilimler İran'ın karakteristiğinin bir sonucuydu ve neticede tüm reformcular Hatemi şemsiyesi altında birleşmekteydi, kimileri ise bunun hareketin bir bütün olarak parçalanma dinamiğine yol açacağını savunmaktaydı. Neticede Hatemi İran'da meydana getirmek istediği değişimi seçildikten hemen sonra açığa vurarak iki tanınmış sağ eğilimli bakanı görevinden aldı (Khosrokhavar, Roy,2018:35). Ayetullah Montazeri daha sonrasında ev hapsine alınma pahasına 14 Kasım'da Kum'da bir konuşma yaparak, Hamaney'e ağır eleştiriler yöneltti ve Hatemi'nin reform hareketine desteğini açıkça dile getirdi. İçişleri Bakanlığına Müslüman Sokrates olarak adlandırılan Abdullah Nuri'yi ve İslami Rehberlik Bakanlığına kendisini sansürden sorumlu bir bakan olmaktan çok kültür bakanı olduğunu söyleyen Mohacerani'yi atayarak öncülüğünde bir ifade özgürlüğü politikasının yürütülmeye başlanması, Hatemi'nin ilk döneminde iç siyasette ki başlıca başarılarından biri olarak görülmektedir (Khosrokhavar, Roy,2018:38-39). Bu politikayla yalnızca ifade özgürlüğünde bir ilerleme sağlanmakla kalmamış aynı zamanda yeni ve güçlü bir medya ve kamuoyu faaliyetleri seli de yaratılmıştır. 1998 yılı ortası itibariyle İran'da çoğu önceki yönetim tarzına

karşı güçlü eleştirilerde bulunan 740 gazete ve dergi çıkmaya başlaması bu politikanın verdiği özgürlük meyveleri olarak görülebilir (Bayır,2000:8). Bütün bunlara bağlı olarak ortaya çıkan en önemli fenomende İran sinemasında yaşanan hızlı gelişimdir. Şiir'in etkinliğini eskiye oranla kaybetmesine rağmen sinema her daim gelişmeyi sürdürmüş olsa da sansürün kısıtlayıcılığının sona ermesiyle birlikte serbest fikirli yazar ve şairler gerçek düşüncelerini açıkça ortaya koyma imkanına kavuşmuş ve böylece İran sineması daha incelikli, sanatsal ve sık sık sosyal, siyasal mesajları çok daha etkili kılmaya başlamıştı. Ayrıca bazı filmlere maddi destek sağlanmakla birlikte, ilk kez İranlı azınlıkların yaptığı veya azınlıklar hakkında yapılan filmlere de izin verilmiştir.⁸

Hatemi'nin reform programının eksenini ekonomik olmaktan çok siyasal liberalleşmeye dayandırması güzel konuşmalar ve teoriler ile süslediği dış politikasının temelinde İran tecridine son verip gerek Ortadoğu gerekse Batı'daki ülkeler başta olmak üzere tüm dünya ülkeleriyle iyi ilişkilerin tesisi çerçevesine oturtma amacı yatmaktadır. Bu doğrultuda dış politikaya felsefi düzeyde Medeniyetler Diyaloğu düşüncesiyle başlanması Hatemi'nin ince zekasının ürünüdür. Açıkça Samuel Huntington'un Medeniyetler Çatışması teorisine karşı tasarladığı bu fikre Cumhurbaşkanlığı dönemi boyunca hep merkezi bir rol vermiş ve bir yılın Medeniyetler Diyaloğu yılı olarak belirlenmesi fikrini BM'ye belli aralıklarla sunmuştur (Oğuz,2001:81). 1997 Aralığında ilk olarak Tahran'ın ev sahipliği yaptığı İslam İş birliği Teşkilatının toplantısında bir konuşma yaparak; İslam medeniyetinin gelişme kaydedebilmesi için Batı medeniyetinden kaçmak veya onu taklit edip kendi kimliğini yitirmek yerine Batı'yı gerçekte olduğu gibi iyi ve kötü yanlarıyla anlamaya davet etti. Hatemi'nin bu konuşması aynı zamanda İran'ın artık karşılıklı anlamayı kendisine amaç edinecek kadar kendine güvendiğinin de göstergesidir. Hatemi, bu güveni aynı zamanda 1998 yılında CNN muhabiri Amanpour'a verdiği bir röportajda da sergileyerek ABD ile bir tür uzlaşma olasılığını ima etmiştir.

“Kanaatimce insanlık tarihindeki en büyük trajedilerden biri de din ile özgürlüğün bu şekilde birbirinin karşısına konulmasıdır; bu hem dine hem özgürlüğe hem de bu ikisini hak eden insanoğluna zarar vermektedir.” (Ansara,2003:133).

Bu röportaj oldukça önemlidir çünkü Hatemi ABD'yle aralarında geçmişte bulunan ve giderilmesi imkânsız görünen husumete, husumette rol oynayan ideolojik ve dini unsura dolaysız olarak değinerek demokrasinin dinle ve özellikle de İslam diniyle bağdaşmadığı iddiasına da yanıt vermiştir. Her ne kadar birçok Batılı siyasetçi sarıklı ama liberal İran fikrini

⁸ Bu dönem çekilen filmler ile ilgili detaylı bir analiz için bkz.: (Axworthy, 2020:419-421)

anlamak istemese de kimi Batılılar Hatemi'ye bir şans vermeye hazırdı. Nitekim Hatemi söylemlerini eylemleri ile destekledi ve dış işleri bakanı Kemal Harazi aracılığıyla 1998 Eylül'ünde New York'ta İngiltere dış işleri bakanı ile görüşülerek, İran ile ABD arasında Rushdie sorununun üstesinden gelinen bir antlaşmaya varıldı (Axworthy,2016:107). Mecliste sağ tutucu kanat buna seslerini yükselttiyse de antlaşma hayata geçirildi ve mayıs ayında elçilikler karşılıklı olarak atandı. Burada dikkat çeken bir diğer nokta Hamaney'in de bunu onaylamasıdır. Böylece Körfez ülkeleri ile ilişkilerinin iyileştirilmeye başlanmasının ardından AB ülkeleri ile de ilişkiler daha dostça bir aşamaya evrilmiş, bu da Clinton yönetiminin Hatemi'yi ciddiye almaya başlamasına yol açmıştır (Axworthy,2016:112). Nihayetinde 1998 yılına gelindiğinde özgür basın serpilip büyümeye başlamış, Hatemi'nin uygulamaya başladığı Medeniyetler Diyalogu projesi oldukça verimli sonuçlar vermeye başlamıştı.

Gelgelelim Hamaney her ne kadar Rushdie sorusunda hükümetten desteğini esirgemediyse de reform hareketinin yayılması karşısında uzlaşma yanlısı tutumunu bir kenara bırakarak Korumucular Konseyi ve Sepah içindeki tutucular ile birlikte Hatemi'nin reform programına son verme noktasında kararlılığını ortaya koymaya bu doğrultuda da İstihbarat Güvenlik Bakanlığının (İGB) tasmalarının gevşetilmesine karar verdi (Axworthy,2016:119). Hatemi'ye doğrudan yapılacak bir saldırı tepki toplayacağından çevresindeki popüler şahsiyetler ve bakanlar hedef alınmaya başlandı. İlk olarak Hatemi'ye ve destekçilerine hatırı sayılır yardımda bulunan Karbaşi hedef alındı ve kamu kaynaklarını zimmetine geçirmek suçundan tutuklanarak 1998 Haziran'ın da beş yıl hapis cezasına mahkûm edildi. Ardından reformcu hareketi eyaletlerde dalga yaymaya çalışan İç işleri bakanı Abdullah Nuri, Meclis'teki tutucular tarafından aylar boyunca suçlandıktan sonra hakkında soruşturma açılarak istifaya zorlandı (Atacan,2004:69). Aslında Hatemi'nin adaylığı sırasında hukukun üstünlüğü tesis etme ihtiyacından bahsederken kastettiği buydu ancak velayet-e mutlak kavramını Humeyni belli ki bu günlere karşı tasarlamıştı.

Nihayetinde bu aşamada tutucular hem aktif ve yetenekli reformculardan bazılarını yönetimden uzaklaştırmayı, hem de tutucu sağa zarar verecek değişimlerin yapılmasını engellemeyi başarmışlardı. Burada asıl sorun ise Hatemi'nin yakınında bulunanları korumada gösterdiği acziyeti. Rafsancani bile Hatemi de tutucular ile cesurca yüzleşecek yürek olmadığına kanaat getirip, reform projesiyle arasına çok az mesafe koymuş kendi çıkarlarını korumanın derdine düşmüştü (Khosrokhavar, Roy,2018:51). Hatemi en başında reformcu girişimin nasıl işlemesi gerektiği konusunda yapılan önerilerde 2 Hordad Cephesinin daha radikal bir tavır takınılması gerektiği teklifine karşı "dinamik sükûnet" adı verilen bir strateji

izlenmesi, sakin davranılması ve rehber/ulema ile ilişkilerin iyi tutulmasına karar vermişti. Bu nedenle yapılan yanlışların düzeltilmesi için tekrar tekrar Hamaney'in yanına giderek, diyalog yoluyla sorunların çözüleceğine inanmayı seçmiştir (Atacan,2004:71-72). Oysa Hamaney, tarafsız biri olması gerekse de başından beri ihtilafın tutucu tarafındaydı ve reform projesinin başarısız olduğunu görmeye can atıyordu.

Tüm bu saldırılara rağmen 1999 meclis seçimlerinin reformcuların başarısı ile sonuçlanması tutucuların daha da sertleşerek gücünü kanla pekiştirmeye çalışmasına yol açtı ve eleştirel bir tutum alan bazı gazetecilerin cesetleri yol kenarında bulundu. Hamaney cinayetler ile ilgili en iyi yaptığı şeyi yapıp dış düşmanları suçladıysa da 1999 yılında İGD şaşırtıcı bir duyuru yaparak cinayetlerin kendi içlerinden bir grup tarafından işlendiğini buna karşılık katillerin dış güçler ile iş birliği içinde hareket ettiklerinden şüphe olmadığını bildirdi (Axworthy, 2020:431).

Cinayetlerle amaçlanan şey Karbaşı ve Nuri'ye yapılanlar gibi Hatemi ve Reformculara bir darbe daha vurmaktı. Ancak Hatemi bu sefer zekice davranarak İGB'nin kurulmasında katkıda bulunan reformcu Haccaryan'ı cinayetleri soruşturmakla görevlendirilen komiteye atamış Haccaryan da cinayetlerin çözülmesinde önemli bir rol oynamıştır (Aktaş,2004:68). Nihayetinde Hatemi Hamaney'den bazı tavizler kopardıysa da ileri gidip sistemin tamamını çökertmek yerine geri adım attı. Hatemi tutucu kampı öldürmek yerine yaralamakla yetinmişti ki bir süre sonra tutucular on üç Şirazlı Yahudi'yi hiç suçları olmamasına rağmen casusluk suçlamasıyla yakalatarak saldırgan tutumlarını yinelediler. Bu adım Hatemi'nin Medeniyetler Diyaloğu çerçevesinde açık el politikasını sekteye uğratmakta başarılı oldu; Avrupa Birliği İran ilişkilerin geliştirilmesine yönelik kimi planlarının uygulamasını erteledi ve İngiltere dışişleri bakanı İran'a yapacağı ziyareti askıya aldı (Dağcı,2007:127).

Hatemi'nin bu süreçte tutuklukları kınayamayıp çokta anlamlı olmayacak şekilde adil bir şekilde yargılanacağını ifade etmesinin sebebi bazı yazarlarca Batı'dan destek görememesinden kaynakladığı şeklinde yorumlanmaktadır. CIA'nin izinden giderek İran'ı şeytanlaştırarak Sovyetler Birliğinden boşalan yer onu yerleştirmeleri Hatemi'nin İran halkından aldığı büyük desteği görmezden gelerek kuşku ve belirsizliklerinin üstesinden gelememişlerdir. Nihayetinde daha sonra Obama'nın açık el politikasını öngörülüp, Hatemi BM Genel Kurulu için davet edilseydi Hamaney'in Humeyni kadar güçlü bir figür olmamasının da etkisiyle Hatemi'nin eli tutuculara karşı daha da güçlenebilirdi. Yine de –farklı formlarda da olsa- yıllardır tutuculara karşı mücadele eden İran halkı oyunu terk etmedi ve Selam gazetesinin

kapatılması bir grup öğrenci tarafından Tahran'da protesto edildi.⁹ Hizbullahlar ve polisin bu eyleme yanıt olarak üniversite yurtlarının kapılarını kırıp öğrencileri vahşice dövüp ardından tutuklaması, çok büyük sayıda öğrenci grubunun sokağa dökülmesine sebep oldu. Öğrencilerin Musaddık ve Bezirgân lehine sloganlar atıp yaygınlaşmasıyla başta yurttaki öğrencileri kınayan Hamaney'in ardından Sepah komutanı Hatemi'ye bir mektup yazarak gösterilerin devam etmesi durumunda harekete geçecekleri tehdidinde bulundu. Hatemi 13 Temmuz'da gösteriler ile arasına bir mesafe koydu ve çok sayıda öğrenci yargılanarak Şah döneminden kalan televizyon itiraflarına ve dış güçlerle iş birliği yaptıkları kabulüne zorlanıp ölüm cezasına çarptırıldı (Dabashi,2008:214).

Yaşanan olayların sonlanma şekli ve Hatemi'nin öğrencilere karşı sistemin yanında durması bilhassa genç taraftarlarını hayal kırıklığına uğrattıysa da öğrenci olaylarını takip eden 5 Mayıs 2000 seçimlerinde görülmemiş boyutlara ulaşan ulusal tartışmaların da etkisiyle reformcular ezici bir üstünlük sağladı. Seçimlerin ikinci turuna doğru gidilen süreçte tutucular ilk turdaki başarısızlıklarından reformcu basını sorumlu tutarak 1997'den beri serpilen özgür basın, özelde de gazeteler¹⁰ hedef alındı. Birçok gazete kapandı ve muadilleri tutuklandı ama bu saldırgan tutum tutucuların ikinci turda da başarısız olmasını engellemedi. Ardından meclisin açılışıyla birlikte ele alınan ilk konu gazetelerin kapatılmasına karşı yeni basın kanununun çıkarılma çabası olduysa da Hamaney, dini lider makamını daha önce görülmedik şekilde kullanarak meclise bir mektup gönderdi ve meclisi basın kanununu tartışmaktan ve değiştirmekten men etti.¹¹ Bunun ardından sistemin tutucu unsurları medyayı kullanarak Meclisin konuşmalarını akamete uğratmayı başardı. Hatemi'nin uzlaşmacı ve çatışmadan uzak karakteri Hatemi ile birlikte seçilen çoğu liderin tutuklanmasına veya vurulmasına, mecliste reformcu hareketin çaylak vekiller tarafından savunulmak durumuna düşmesine yol açmıştı.

2.2. Dış Politikada 11 Eylül ile Gelen Hayal Kırıklığı: Müesses Nizam'a Dönüş

2000 yılının haziran ayında İran'ın yeni geliştirdiği İsrail ve hatta AB sınırlarındaki ülkeleri rahatça vurabilecek Şahab-3 nükleer füzesinin başarıyla test edilmesi, İran üzerindeki

⁹ Selam gazetesinin kapatılmasına karşı düzenlenen protesto gösterileriyle birlikte reformist öğrencilerin neredeyse bütün itiraz eylemlerini reform hareketini en çok destekleyen ve oldukça geniş bir kitlesi olan Öğrenci İslami Derneği (Örgütü) düzenlemiştir. Bkz. (Wright, 2001:258-271).

¹⁰ Gazetelere olan güven...

¹¹ Buna bir de reformcu basının hedefine Rafsancani'yi alıp onu Kızıl Kardinal olarak adlandırması, her ne kadar meclis seçimlerinde konumu sarsılmış olsa da İran siyasetinde güçlü bir figürdü ve sistemi manipüle etme yeteneğine sahip çok az kişiden biriydi. Bu da ilk başta reformcuları desteklemesine karşı, 2000 sonrasında reformculara karşı konumlanıp onlara karşı büyük bir öfke beslemeye başladı. Gölge hükümet kurmakla suçlanıp, reformcu dalganın sonraki dönemde etkinliğini yitirmesinde büyük pay sahibi olacak olan Rafsancani, 2005 seçimlerinde reformcuların desteğine ihtiyaç duyacak olması tarihin bir oyunu olsa gerek.

baskıların yeni bir evreye yükselmesine yol açtı (Axworthy,2016:195). Hemen ardından 2001 yılında yapılan seçimlerden de başarıyla ayrılan Hatemi, bu baskıların azaltılması için daha önce de vurguladığımız gibi siyasetinin merkezine aldığı Medeniyetler Diyalogu yılı fikri için BM'ye baskı yapmayı sürdürdü. Nihayetinde BM'nin Milletler Diyalogu yılı olarak seçtiyse de 2001 yılının gündemini Hatemi'nin istediği şeyler değil 11 Eylül saldırıları belirleyecekti. İran'ın Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a düzenlenen saldırıya verdiği tepki ABD nezdinde oldukça çarpıcıydı ve birçok kişiye göre ABD-İran ilişkilerindeki çıkmazın aşılmasına ciddi bir fırsat sunmaktaydı: Reformcular ve Tutucular ilk defa birleşmiş hem Mecliste hem liderler cephesinde (Hamaney ve Hatemi) saldırı kınandığı gibi sıradan İranlılar sokaklara çıkıp mumlar yakarak destek gösterileri düzenlemiştir. Ortadoğu'da böyle bir tutum sergileyen ülkenin olmaması, saldırıyı düzenleyen El Kaide militanlarının Suudi Arabistanlı ve Mısırlı Sünni militanlar olduğunun ortaya çıkması İran'a yönelik tutumunda yumuşamasına yol açmıştır (Axworthy,2020:444).

Taliban'ı, 11 Eylül saldırılarıyla bağlantılı El Kaide militanlarını vermeyi reddetmesi Taliban'a oldukça pahalıya patladıysa da İran ve ABD ilişkilerine bir çiçek daha ekilmesini sağlamıştı.¹² ABD liderliğindeki bir koalisyon İran'ın da etkin bir şekilde arabuluculuk yaptığı Kuzey İttifakıyla işbirliği halinde Taliban'a karşı askeri operasyonlar düzenlemeye başladı ve İran'ın da askeri güç vasıtasıyla destek olduğu operasyonun sonucunda Kuzey İttifakı Taliban'ın üstesinden gelip ülkeyi yeniden ele geçirdi. İranlı ve Amerikalı diplomatların bütün süreç boyunca Cenevre ve Paris'teki otellerde buluşup bu konuya yönelik tartışmalar gerçekleştirmesi, İran'ın 200'den fazla El Kaide kaçağını sınır dışı etmesi Başkan Hatemi'ye iç politikada yaşadığı sorunların aksine dış politikada Hamaney ve tutucuların desteğini sağlamasına yol açmıştır. İranlılar ve özellikle de Hatemi Afganistan'da sundukları yardımın kendilerine ticari ve diplomatik ilişkiler özelinde bir getirisi olacağı düşüncesindeydi, böylece reform projesinde ilerleme de sağlanabilecekti (Axworthy,2020:446-447). Hatemi'nin ödülü Bush'un 29 Ocak 2002'da yaptığı "Birliğin Durumu" konuşması ile birlikte verilmiş oldu; Irak ve Kuzey Kore ile birlikte Şer İttifakı olarak adlandırılan şeye İran'da dahil edilmişti (Dabashi,2008:217). Bu ifadenin konuşmaya son anda eklendiği, yeterince düşünülüp tartışılmadığı ortadaydı nitekim Bush'un ilan ettiği eksende adı geçen üç devlet arasında iş birliği ve koordinasyon yoktu. Her ne kadar Karine-A olayı İran'ın Şer eksenine dahil edilmesinde bir gerekçe olarak gösterildiyse de bunun bir bahane olduğu açıktı. Arından İran

¹² Afganistan'da 1992 yılında Necibullah'ın düşmesinin ardından Ahmed Şah Mesud liderliğindeki Kuzey ittifakını destekleyen İran ile motivasyonunu Şii düşmanlığından alan ve Taliban'ı destekleyen CIA, Sudi Arabistan ve Pakistan arasında bir vekalet savaşı yürütülmeye başlanmıştı

ve ABD arasındaki aylık gerçekleşen görüşmelere ara verildi. Şer Ekseni konuşması İran'da Hatemi'nin suratına atılmış bir tokat olarak görülmüş, bu zamana kadar Hatemi'yi destekleyen tutucuların ABD ve Batı'ya karşı düşmanlıklarının güçlenmesine yol açmıştır.

ABD tarafının İranlıların El Kaide üyelerine koruma sağladığı yönündeki şikayetlere rağmen bir süre sonra ABD-İran arasındaki aylık görüşmeler yeniden başladı (Baktiari,2005:134). Hatemi yönetimi ABD yönetimine yeni bir yol haritası sunmakta kararlıydı. Bunun sebeplerine yönelik birçok spekülasyon olmasına rağmen bunun asıl sebebinin ABD ve İngiltere'nin 2 ay gibi kısa bir sürede Irak işgalinde gösterdiği başarı olduğu anlaşılmaktadır (Dabashi,2008:219). Her ne kadar sonraki süreçte Bush yönetimi vaat ettiği gibi Ortadoğu'da demokratik Irak merkezli yeni bir demokrasi ve özgürlük çağının başladığı gibi cüretkar ifadelerinin pek çoğunu yerine getiremediyse de İran tarafındaki kimi unsurlar mümkünse İran'a karşı gerçekleştirilecek bir eylemi engellemek ve bu amaçla iki ülke arasındaki belli başlı ihtilaf konularının (İran'ın Lübnan Hizbullah, Hamas ve İslami Cihada desteği, İsrail'in fiilen tanınması, İran'ın nükleer programı sorunu ve İran'ın ABD'de dondurulmuş mal varlığı vb.) çözümünü kapsayacak bir uzlaşma teklifi hazırlamaktaydı.¹³ Müzakereye zemin yaratması için Tahran'ın İsviçre Büyükelçisi Tim Guldemann'ın da önerileriyle hazırlanan teklif taslağı bir denge gözetilerek oluşturulmuştu. Yol Haritası adı verilen bu taslak, dışişleri bakanı tarafından önce Hatemi ardından da Hamaney'e sunuldu. Hamaney bazı ufak değişiklikler yaptıktan sonra "Yol Haritası" Guldemann tarafından Washington'a iletildi ve ardından Guldemann'da konuyu etraflıca konuşmak için Washington'a gitti (Axworthy,2020:451).

Karşılıklı güvensizlik ile geçen onca yıldan sonra İran-ABD ilişkileri birdenbire zincirlerinden kurtulma noktasına gelmiş gibi görünüyordu. Ne var ki nu noktadan sonra yaşananlar ise ilişkilerin onarılamayacak bir evreye dönüşmesinde bir dönüm noktası oldu. Teklif Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda memnuniyetle karşılandı. Her ne kadar belli husularda kuşkuları varsa da önlerine gelen şeyin "İran'daki en yüksek otoritenin onayına" sahip olduğuna dair hiçbir kuşkuları yoktu. Dış işleri bakanı Powel ve danışmanları, ulusal güvenlik danışmanı Rice'in da desteğiyle teklifi Bush'a götürüp, İranlılara olumlu cevap vermesi ve ciddi müzakerelere başlanması konusunda baskı yaptı. Ne var ki bilhassa Irak'taki göz alıcı ABD zaferinden sonra Pentagon dış politika kararlarında başat bir rol oynamaya başlamıştı. 1983

¹³ Sepah lideri de bu süreçte Atina'da düzenlenen bir konferansta ABD, İsrail ve Filistinlilerden oluşan bir gruba İran'a yönelik tecrit siyasetinin durdurulması karşılığında İran'ın İsrail'i pasif tanıma pozisyonunu benimsemeyi taahhüt etmiştir. Bkz.: (Axworthy, 2020:448-449).

yılında Saddam ile el sıkışmamış gibi “şeytanla konuşmayız” şeklinde bir gerekçe sunan Savunma Bakanı Rumsfeld ve Başkan yardımcısı Dick Cheney teklifi veto etti (Axworthy,2020:452-453). Üç yıl sonra Hatemi dönemi sona erip, yönetim yeniden tutucu, sağ kanadın eline geçti. İran’ın Nükleer hedefi gittikçe daha fazla baskı yaratırken, ABD Irak ve Afganistan’da gerçekten zor durumdaydı; bölgede yeni bir İran hegemonyası çağından bahsediliyor İran dış politikası gittikçe agresifleşiyordu. Pentagon’un kibirli havaları yerini pişmanlığa bırakacak, süreç Bush yönetiminin korkunç bir hatası olarak değerlendirilecektir.

2.3. İç Politikaya Yansımaları: Reformun Hayal Kırıklığı ve Eleştirisi

2003 yılı itibariyle Pentagon’un verdiği cevabında etkisiyle İran’da reformu desteklemiş pek çok kişi, ciddi bir hayal kırıklığına uğramıştır. Üstelik Hatemi yönetimi siyasi reformlarda ilerleme kaydedebilmek uğruna ekonomik reformlar doğrultusunda büyük adımlar atmaktan kaçınmıştır. Oysa çoğu sıradan İranlının Hatemi’nin sistemi silkeleme yollu reformlarını desteklemesinin başlıca sebeplerinden biri de yönetici elitin ekonomideki hakimiyetinin kırılıp, herkes için fırsatlar yaratacağı umuduydu (Aktaş,2004:37-38). Her ne kadar 1998 yılında tasarlanan ve İran’da ilk kez geniş çaplı özelleştirme önerisi getiren Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001 yılında uygulamaya konduysa da Rafsancani döneminde olduğu gibi “bonyad” olarak adlandırılan ve devlet içinde devlet olarak davranan vakıfların ile Bazarların engellemeleri ile hedeflenen başarıya ulaşamadı. Ayrıca reform süreci başta bu kesim olmak üzere Azınlıklar için de – Hatemi’nin en başarılı olduğu yerlerin başında geliyordu- bir hayal kırıklığına dönüşmüştü (Aktaş,2004:189-191). İran kültürünün kapsayıcılığını kullanmak yerine Hatemi ayrıştırıcı ve yeni sorunlar yaratacağı korkusuyla azınlıkların durumunu iyileştirecek programlardan kaçınmıştı. Gençler, 2000 yılında yaşanan olaylardan dolayı Hatemi’ye karşı duydukları hayal kırıklığı üniversiteye yerleşememek veya yerleşse bile iş bulamaktan dolayı daha da artmış, tutucuların bu gençlerin yaşadıkları hüsranslardan kaynaklanan hovardalıklarına verdikleri kırbaç cezaları durumu daha da kötüleştirmiştir. Buna kaçınılmaz şekilde bir de fuhuş ve uyuşturucuya bağımlılıktaki büyük artış eşlik etmekteydi (Khosrokhavar, Roy,2018:47). İslami cumhuriyetin namına gölge düşürmemesi için dünyanın başka hiçbir yerinde görülmeyen “geçici evlilik (sige)” adındaki geleneksel fenomen durumun ne kadar içler acısı olduğunu gözler önüne sermekteydi (Khosrokhavar, Roy,2018:54). İsfahan’da reformcu din adamlarından biri olan Ayetullah Taheri yöneticilerin yolsuzluklarının ve açgözlülüklerinin toplum üzerindeki yansımalarına karşı çıkarak 2002 Temmuz’unda istifa etti ve Hatemi 28 Ağustos’ta yaptığı bir konuşmada Dini Demokrasi adını verdiği şeye bağlılığını bir kez daha yineleyerek programını tazeleme girişiminde bulunduysa da bu sonuç

vermedi. Koruyucular Konseyinin yetkilerinin sınırlandırılmasını ve Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin arttırılmasını öngören iki kanun tasarısı tahmin edilebileceği gibi reddedildi ve Hatemi 2004 Nisan'ında teklifleri geri çekerek fiilen yenilgiyi kabul etti (Axworthy, 2016:321). Hatemi daha en başından Hamaney'in 2000 Ağustosundaki basın kanununa yönelik müdahalesine karşı Montazeri'nin önerdiği gibi istifa edip fiilen sistemi çökertme tehdidinde bulunmuş olsaydı, ülkenin yüzde sekseninin desteğini arkasına alıp, tutuculara geri adım attırabilirdi bunun için onun da öngördüğü gibi şiddet gerekmiyordu, sivil itaatsizlik en etkili yol olabilirdi. Oysa Hatemi devrimle kurulan sistemi sürdürmek ve onu reforma tutmak istiyordu. Nihayetinde bazı başarılar elde edebildiyse de sistemi yıkıp, değiştirme riskini göze alamadı. Böylece 2004'teki yedinci meclis seçimlerinde reformculara verilen destek büyük oranda çekilmiş bunu da 2005 başkanlık seçimlerinde çok düşük bir katılım oranı izlemiştir (Axworthy,2016:336). Reform hareketi Tahran belediye meclisindeki bütün koltukları muhafazakarların kazanması ve Rafsancani'ye karşı beklenmeyen bir ismin zaferi ile sonlandı: Mahmud Ahmedinejad.

SONUÇ YERİNE: BİR DEVRİM, BİRDEN ÇOK İRAN

Nihayetinde reform hareketi tıpkı 1979 devriminde olduğu gibi toplumun her kesiminde farklı umutları tetiklemiştir. Rejimin baskılarından kurtulmayı uman gençler, kadınlar, azınlıkların yanında belki de en önemli kesimlerden biri 1963'ten beri istediklerini alamayan ve toprak reformu içinde olan köylü kesimdir. Nihayetinde Rafsancani ekonomi temelli politikalarıyla bir umut olduysa da netice hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Hatemi ve Rafsancani arasındaki en büyük farklardan biri de budur. Zira Hatemi Rafsancani'nin aksine kültürel ve siyasal alanda bir liberalleşme hareketi başlatmaya çalışmıştır. Bir diğer farklılık ise Rafsancani'nin zamana ve şartlara göre değişiklik gösteren tutumundan kaynaklanmaktadır. 1997 yılında G-6 grubuyla birlikte Hatemi'ye desteğini açıkça dile getirmesine rağmen, 1998 yılında Hatemi'nin tutuculara karşı yeterince cesur davranmadığı gerekçesiyle kendini geri çekmiştir. Özellikle 2000 yılında gerçekleşen meclis seçimlerinde Tahran'da ancak son sıradan meclise girebilmesi, reformcuların hedef tahtasına oturtulmasıyla yeniden rejimden yana tavır almış ve Düzenin Yararını Teşkil Konseyinde (DYTK) bir gölge hükümet kurmakla suçlanmıştır. Hatemi ise Rafsancani'nin aksine çizgisini her daim muhafaza etmiştir. Ancak Hatemi'nin en büyük hatası uzlaşmacı tavrını her koşulda sürdürmesi ve var olan durum üzerinde bir dönüşüm yapmaya çalışmasıdır ki İslami rejim ve devrimden sonra elde ettikleri ayrıcalıkları korumak isteyen değişim karşıtı muhafazakârlar ile uzlaşma halinde bu dönüşümü gerçekleştirmek pek mümkün değildi. Vakıfların başında bulunan din adamları, Hamaney ve

Sepahtan aldığı güç ile beraber reformun başarılı olmasını engellemeyi başarmıştır. Bütün bunlara rağmen, din adamları asla yekpare bir blok değildir. Düşünen mollaların gevşek bir birliği ve Şiiliğin derin dinsel ilkeleri üzerinde siyasi menfaatçilere ve gücün kötüye karşı direnişinin inşa edilebileceği bir ahlaki sağlam zemin, bir umut kaynağı sunmaktaydı ve birçoğu daha önce Taleghani ve Şeriatmedari'nin yaptığı gibi rejime karşı durmuşlardır.

Nihayetinde tüm bu mücadele 1979 yılından beri anayasanın altında yatan demokrasi ve dini otorite –velayet- ilkesi arasındaki çatışmayı yansıtmaktadır. Tutucuların korkuları dizginsiz bir özgürlük ve demokrasinin verilmesi durumunda İslami devrimin kendileri tarafından inşa edilen kurum ve kazanımlarının Batı'nın kültürel tesirinin altında süpürülüp yok olmasıydı. Reformcular ise bu din maskesi altında her türlü yolsuzluğu, rüşveti kendine şiar edinmiş kesimin alaşağı edilerek devrimin ilk yıllarındaki özgürlük ortamına geri dönmek istemekteydi.

Humeyni tüm muhalifleri tasfiye ettiyse de mevcut rejim içinden muhalif unsurları yeniden doğurmuştur. İran'da muhalif unsurları görmezden gelen ve İran'ı bir cam fanusta düşünenlere yönelik eleştirel bir cevap sunmayı amaçlayan çalışma, İran halkının özgürlük savaşından bir an bile vazgeçmeyeceğine inanarak, devrim Humeyni ve yandaşları tarafından dönüştürüldüyse de birden fazla İran olduğunu göstermeye çalışmıştır. Umulur ki, İran er ya da geç bu özgürlüğü bir daha vermemek üzere geri alacaktır.

EXTENDED SUMMARY

The Iranian people fought against the Shah dictatorships at home and against the imperialist states abroad for many years, and crowned this struggle with a revolution in 1979. Those with a more nationalistic tendency date the beginning of this struggle to 1953, when Mossadegh was overthrown, those with a more left-wing tendency date it to 1971, and those close to the ulema date it to the 1963 White revolution. Whichever historiography we use, the Iranian people, who have an unprecedented component in themselves, soon lost the environment of freedom they had expected with great hopes after their victory. In a short period of 2-3 years after the revolution, Iran entered the process of turning into a country isolated from the world and subject to stereotypical definitions, ruled by the oppression of the mullahs united around Khomeini. Imam Khomeini, who disabled almost all opposition elements in this process, turned the war with Iraq into a Shiite Islam struggle in his utopian world, and 100,000's of people lost their lives or were injured for this cause. As a result, a part of the Iranian people, especially the clergy who adopted the Secular jurisprudence of Islam and opposed Khomeini's Shiism, never gave up on the war of freedom and continued their struggle, which was left in their tracks, even if it was a trickle.

The Halabja massacre, the increasing US support for Iraq, and the dire results of the recent Iranian attacks caused Rafsanjani to share his changing attitude towards the war with Khomeini. Then, Khomeini handed over the responsibility of the commander-in-chief to Rafsanjani and instructed him to evaluate the situation in the war and take new steps towards

the status of the operations carried out by Sepah and other armed forces. As a matter of fact, Rafsanjani, who visited the front and met with Sepah commander Muhsin Rizai, concluded that Sepah's enthusiasm in the first years had given way to demoralization and that it was not possible to provide the required equipment, and reported the situation to Khomeini in a letter. After the letter was discussed at length in face-to-face meetings, Khomeini stated that agreeing to end the war was worse than drinking poison for him, but that he would drink this poison-filled cup to please God Almighty and told Rafsanjani to gather the decision-makers in the country and support his decision to accept the ceasefire. He said he had to persuade him to give it. Then, after a series of meetings, the ceasefire text was delivered to the UN. However, Saddam was determined not to end the war without getting a share of this war, for which he had been in heavy debt for 8 years. Ultimately, on July 22, an attack was launched along the entire front line from south to north. The most important of these attacks was the attack of 7000 people consisting of the People's Mujahideen on July 26. In the first stage, the advance of the troops, who were advancing with the help of the significant air support provided by Iraq, was stopped by ground forces and then led to them being hit by warplanes. Thus, although Saddam lost his last gamble, for Khomeini, this attack was only a preview of the massacre he would carry out inside before his death.

By 1988, Evin and Gohar Dasht in Iran were called the prisons of the revolution that ate its own children. Young people aged 20-30, most of whom were radical children of middle-class liberal parents, had been subjected to various tortures as punishment for their opposition to the ICP under various excuses, especially the cultural revolution, since 1981. Khomeini, who was angry with the attack of the People's Mujahedin living in Iraq, did not forget to burn the tears as well as the dry ones, and shortly before his death, he decorated his farewell with a massacre worthy of himself. On July 28, he issued a decree and decided that those who were in all prisons of the country and continued to support the hypocrites (People's Mujahideen) for declaring war against Allah would be sentenced to death penalty. Finally, the new doctrine of absolute custody bore its first fruit, and around 5,000 people were executed and buried in mass graves. The Imam (Khomeini) used these massacres, just as he used the hostage crisis, to create complicity among the leaders, to strengthen his renewed radicalism in the form of absolute custody, and to eliminate those with low commitment.

From this point on, the analysis of the reform movement, which will be discussed together with the characteristic features of the Iranian social structure and political culture in the period between 1989 and 2005, constitutes the main axis of our study. Although Rafsanjani and Khatami movements, which are a source of hope for the people due to their reform discourses despite coming from the Khomeini tradition, are often considered as a whole in the literature, they have sharp differences in political terms. For this reason, they will be analyzed under separate headings and compared based on the points where they unite and diverge.

In the first part of the study; The events that led to the rise of Rafsanjani, who was Khomeini's right-hand man and one of the main actors of the system established after his death, and who was called the reconstruction commander, and his reactions to it will be analyzed from an analytical perspective. Then, his attempt to solve the great expectations during his period of power on the basis of economic liberalism and the problems he encountered in this process will be discussed with his successes and failures in terms of dependent and independent variables. In the second part, the Khatami period, which was one of the main actors of Khomeini's cultural revolution but later focused on political and cultural liberalism rather than economic liberalism, by combining both religious and liberal elements on the basis of reform movements, will be discussed. In the conclusion section, a comparison will be made specifically for both leaders by trying to question the failure of the reform movement to succeed.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, E. (1982). *Iran Between Two Revolutions*, New Jersey: Princeton University Press.
- Abrahamian, E. (2002). *Humeynizm: İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*, Çev. Mehmet Toprak, İstanbul: Metis Yayınları.
- Adelkah, F. (2015). *İran'da Modern Olmak*, Çev. İsmail Yerguz, 2. basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Aktaş, C. (2004). *Dünün Devrimcileri Bugünün Reformistleri*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Akyıldız, M. (2009). "Hatemi Dönemi ve Sonrası İran'ın Sosyal ve Ekonomik Açından Karşılaştırılması", Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi,
- Alavi, N. (2005). *We Are Iran: The Persian Blogs*, New York: Soft Skull Press. Ansara, A. (2003). *Modern İran Since 1921*, Harlow: Pearson Education Press.
- Atacan, F. (2004). *Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Axworthy, M. (2020). *Devrimci İran*, Çev. Ali Karatay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Axworthy, M. (2016). *İran: Aklın İmparatorluğu*, Çev. Özlem Gitmez, İstanbul: Say Yayınları.
- Baktiari, B. (2005). "Dilemmas of Reform and Democracy in the Islamic Republic of Iran" *Remaking Muslim Politics: Pluralism, Contestation, Democratization*, Ed. by Robert Hefner.
- Bayır, E. (2000). "İran'da Reformistler Çıkmazda", *Ankara Stratejik Analiz Dergisi*, C. 1, No: 2, s. 1-24.
- Çakır, R, Oğuz S. (2000). *Hatemi'nin İran'ı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dabashi, H. (2008). *Ketlenmiş Halk*, Çev. Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kenan D. (2007). "AB-İran İlişkileri ve Parametreleri", *TASAM*, C. 2, S.17, s. 118-141.
- Göle, N. (2000). "İslamın Yeni Yüzleri", *İslamın Kamusal Yüzleri*, İstanbul: Metis Yayınları.

Hunter, T.S. (1992). Iran after Khomeini, Washington, The Center for Strategic and International Studies.

Khosrokhavar F, Roy O. (2018). İran: Bir Devrimin Tükenişi, Çev: İsmail Yerguz, 3. Basım.

Oğuz, S. (2001). Gülümseyen İslam, İstanbul: Metis Yayınları.

Wright, R. (2001). The Last Great Revolution: Turniol and Transformation in Iran, New York: Vintage.